

HET WAS EEN STORMMAGTIGE, verregende dag in december. Ik reed met de auto door het Frankische middelgebergte, een landschap dat kaal en afwijzend onder grijze, rap overtrekkende wolken lag. De plaats waar ik het grootste deel van mijn kindertijd en jeugd had doorgebracht, was allang een innerlijk oord voor me geworden, dat nauwelijks nog iets gemeen had met de realiteit die ik nu door de voorruit zag. De wind slingerde af en toe wat grote regendruppels tegen de ruit en viel met woedende vlagen aan op het dak.

Sinds mijn laatste bezoek was er een lange tijd verstreken. Ik vroeg me af of de 'huizen' waarin we hadden gewoond er nog zouden staan: de primitieve, kort na de oorlog voor vroegere dwangarbeiders gebouwde huizenblokken die buiten het landelijke stadje lagen, aan de Regnitz, die al in de jaren zestig een deel van het Rijn-Main-Donaukanaal was geworden. In het voorbijrijden zag ik ze niet meteen, maar toen ik beter keek begreep ik wat er was veranderd: de blokken waren verdwenen, althans wat ik zag kwam niet overeen met mijn herinnering. Het waren gloednieuwe, pastelkleurige puinen met moderne kunststof

kozijnen, waarachter je woningen met een cv en warm water verwachtte. Ze hadden de blokken niet afgebroken, integendeel, ze hadden ze gerenoveerd. Het had voor mij iets onwerkelijks, maar ze hoorden nu bij de stad, waren ingebed in een levendige nieuwbouwwijk. Wie hier nu woonde zag uit zijn ramen niet de wildernis, het niemandsland dat tussen ons en de Duitsers had gelegen, maar een winkelcentrum aan een drukke weg. Het ooit geïsoleerde, bijkans uit de wereld verbannen lijkende oord was opgegaan in een normale leefomgeving, in het organisme van de stad die voor mij toen ik hier in de jaren vijftig en zestig woonde, de onbereikbare planeet van de Duitsers was geweest. Destijds wilde ik niets liever dan aan de ‘huizen’ ontsnappen. Nu er in 1989 amper nog iets aan hun vroegere uiterlijk herinnerde, had ik het gevoel dat me iets was afgenomen, iets wat zonder dat ik het had beseft een deel van mij was geworden.

Ik parkeerde voor de begraafplaats, we stapten uit. Mijn zus maakte een te harde, wat schelle opmerking, Wolfgang, mijn vriendin Heike en ik zwegen. Twee minuten later stonden we voor het raam van het lijkenhuis, dat ik nog zo goed van vroeger kende, en zag ik hem, de open kist met het dode lichaam van mijn vader. De aanblik van zijn dood vond ik veel vanzelfsprekender en natuurlijker dan zijn leven die laatste jaren.

Bijna tot zijn zeventigste had hij een kranige, bijna onnatuurlijke gezondheid genoten, maar toen hij op een nacht naar het toilet wilde, was hij naast zijn bed gevallen en kon hij niet meer opstaan. Hij was in 1944 met mijn moeder uit de Zuid-Oekraïense havenstad Marioepol naar Duitsland gekomen, waar hij als dwangarbeider in een wapenfabriek van de firma Flick had moeten werken.

De eerste jaren na de oorlog hadden we in kampen voor displaced persons doorgebracht en ten slotte kregen we een woning toegewezen in de huizenblokken waar ik net langs was gereden. Ze waren destijds speciaal voor voormalige dwangarbeiders gebouwd, die, sinds ze niet meer onder de verantwoordelijkheid van de Amerikaanse bezettingsmacht vielen en waren overgedragen aan de Duitse instanties, ‘ontheemde buitenlanders’ werden genoemd. Hier woonde mijn vader tot zijn beroerte te midden van Oost-Europeanen, op een eiland waar de Duitse taal vrijwel onbekend was, hoogstens als een soort hulp-Esperanto diende, dat werd geradbraakt door de in een baby-lonische spraakverwarring levende gedeporteerden uit de gehele Oost-Europese regio, die er onderling in communiceerden. In het bejaardentehuis, waar hij na zijn beroerte heen had gemoeten, bevond hij zich voor het eerst tussen Duitsers, maar hoewel hij nu deur aan deur met hen woonde, slaagde hij er ook hier in zijn Duitse omgeving te negeren – hij leefde nog vijftien jaar zo door alsof die omgeving helemaal niet bestond. De enige Duitse woorden die hij in bijna vijf decennia in Duitsland had geleerd waren *brauche*, heb nodig, en *brauche nix*, heb niets nodig. Daar had hij genoeg aan om alles tegen zijn Duitse omgeving te zeggen wat hij haar te zeggen had.

Afgezien van mijn zus, die ver weg woonde en die hij slechts één keer per jaar zag, was ik naar mijn weten tot zijn overlijden de enige persoon met wie hij sprak, ongeveer om de week. Dan ging ik bij hem op bezoek in zijn kamer met een wastafel en een balkon, dat hij nooit gebruikte, omdat hij hoogtevrees had gekregen. Hoe hij met de Duitse verzorgers communiceerde wist ik niet. Bij alle kwesties die het alledaagse ook maar een fractie overste-

gen had hij sinds de dood van mijn moeder altijd mij of mijn zusje als tolk gebruikt. Ik moest al op mijn tiende mee naar instanties om te tolken, formulieren in te vullen en alle andere contacten met de Duitse omgeving te leggen die nu eenmaal onvermijdelijk waren. Sinds het leven van mijn vader in handen van artsen was komen te liggen, durfde ik mijn woonplaats amper nog te verlaten omdat ze elk moment een beroep op me konden doen voor taalbemiddeling van vitaal belang tussen hem en zijn artsen.

Hij was geboren in 1900 en dus zijn leven lang altijd zo oud geweest als de eeuw. Altijd als ik de datum boven een brief schreef, stonden de laatste twee cijfers voor de leeftijd van mijn vader. Maar toen hij stierf bleef de tijd niet stilstaan. Ik keek naar zijn lijk, en voor die aanblik schoof een beeld van lang geleden, van de sleutelscène van onze relatie. Ik was tien toen mijn moeder zich in oktober 1956 verdrook in de Regnitz. Op dat moment was mijn vader niet thuis maar op tournee met het Russische kozakkenkoor waarin hij destijds zong. De instanties gingen naar hem op zoek, maar konden hem niet vinden. Minstens twee weken lang lag het lijk van zijn jonge vrouw in een koelcel terwijl er tevergeefs naar hem werd gezocht. Ik had het wachten al bijna opgegeven, hij leek voorgoed verdwenen, toen ze hem ergens in Spanje vonden en hij kort daarop thuiskwam. Ik was net buiten, iemand riep me, en ik rende meteen naar hem toe, ik vloog. Behalve hem en mijn zusje, dat pas vier was, had ik niemand meer. Hij stond op de trap voor de deur van onze woning, waarvan hij geen sleutel had, met een hoed op, in zijn strak dichtgesnoerde popeline jas, en naast hem op de vloer zijn koffer. Naar mijn idee was ik, nu zijn vrouw niet meer leefde, als de

oudste van zijn twee dochters in het middelpunt van zijn leven komen te staan, als zijn eerste contactpersoon, met wie hij alle belangrijke dingen zou delen en bespreken. Ik kwam buiten adem aangestormd, maar ketste direct van hem af – van de naar groen zwemende popeline van zijn jas, van zijn versteende gezicht, waarvan hij geen spier vertrok toen hij me zag. Hij had daar in het trappenhuis niet op mij staan wachten, maar op de sleutel. Zwijgend pakte hij hem uit mijn hand en deed de deur open.

Op het volgende beeld uit mijn herinnering zat hij in de keuken te roken, de ene sigaret na de andere, nacht na nacht. Ik wist waarover hij nadacht toen hij zo staarde in de rook die hij uitblies. Hij moest weer op tournee, hij had enkel zijn stem om geld mee te verdienen en wist niet waar hij mijn zusje en mij moest laten. Zijn vrouw had hem alleen achtergelaten met twee kinderen, ze had hem tot weduwnaar van een zelfmoordnares gemaakt, hem, een al wat oudere, getekende man van zesenvijftig, een vreemdeling die in Duitsland de weg niet wist en geen idee had hoe het verder moest. Ik stond in mijn nachtpon in het donkere halletje en gluurde door het sleutelgat de keuken in, zag mijn vader aan tafel zitten, met in zijn hand het zwarte sigarettenpijpje, dat hij met korte tussenpozen naar zijn mond bracht. Hij inhaleerde de rook met zijn ogen dicht, hield hem even vast en blies hem dan weer uit in de massieve grijze wolk die hem omhulde, roerloos als een sfinx, terwijl er achter de steile rimpel op zijn voorhoofd over mijn lot werd beslist.

Het was altijd, zolang ik me kon heugen, al een kwelling voor me geweest het kind van mijn ouders te zijn. Ik wilde niet in een wereld buiten de wereld horen, bij de vreemden, de melaatsen, die buiten de stad woonden, door iedereen

werden gemeden en veracht, bij het uitschot, waarvan ik niet wist waar het vandaan kwam en hoe het was ontstaan. Ik wilde Duitse ouders hebben, in een Duits huis wonen en Ursula of Susanne heten. Zodra mijn vader een beslissing had genomen kwam de vervulling van mijn wens duizelingwekkend nabij.

Voor mijn zusje had hij onderdak gevonden bij twee oude vrouwen, de enige Duitsers die nog achter ons blok in een geheimzinnig huisje aan de rivier woonden. Mevrouw Lerner was een pafferige oude dame met een hartkwaal, die zodra mijn moeder over het hek een gesprekje met haar aanknoopte, begon te huilen omdat haar zoon pastoor was geworden en nu ergens ver weg in zijn parochie woonde. Haar piepkleine, verschrompelde zuster Kuni, een oude vrijster, liep zo diep voorovergebogen alsof ze met haar neus de aarde wilde ploegen. Ik wist niet hoe mijn vader die twee duidelijk had gemaakt dat hij een van zijn dochters bij hen wilde afgeven. Misschien had hij als tolk iemand uit onze huizenblokken meegenomen, misschien hadden de empathische christelijke vrouwen de Russische weduwnaar ook zonder woorden begrepen. In elk geval pakte hij een kartonnen koffer en leverde hij mijn zusje af in het eenzame huisje aan de rivier. Ze was in de war, snapte niet dat haar moeder dood was en niet zou terugkomen.

De plek voor mij had hij gevonden via een Russin met wie mijn moeder ooit bevriend was geweest. Ze was niet een van ons soort mensen, maar woonde met haar man, een Duitse advocaat, in een van de deftige huizen in de Gartenstraße. Mijn moeder was soms bij haar op bezoek gegaan, tot de advocaat, die rekening moest houden met zijn reputatie, zijn vrouw de omgang met iemand uit de 'huizen' had verboden. Blijkbaar had mijn vader haar toch

durven opzoeken, in elk geval had ze hem in contact gebracht met de Duitse oorlogsweduwe die zich bereid verklaarde mij, de Russische halfwees, tegen een redelijke vergoeding voor kost en inwoning in huis te nemen.

Mevrouw Drescher woonde in de nieuwbouwwijk van de stad, in een van de eerste futuristische flats met een lift en kleurige balkons. Het was een grote, magere vrouw, die altijd een jasshort droeg en elke zaterdag naar de kapper ging voor een watergolf. Ze gaf haar dochter Rotraud, een onderkoelde schoonheid met een scherpe tong, voortdurend instructies hoe ze haar vriend, een veelbelovende jonge ingenieur, moest behandelen om hem op de lange termijn te houden. Rotraud zei meestal alleen maar ‘pfff!’ en lakte haar nagels parelmoer of drukte mee-eters uit voor de spiegel. De zoon van mevrouw Drescher, de kleine, dikke Bernard, die net als ik elf was, deed zijn naam eer aan met zijn postuur – hij leek net een sint-bernard.

We kregen elke avond iets te eten wat *Schnittchen* werd genoemd. Ik kende dat woord niet en had nog nooit zoiets gezien. De dunne, precies in kwarten gesneden boterhammen waren belegd met worst, augurkjes, kaas, flinterdunne plakjes gerookte zalm of hardgekookt ei met bieslook. Bij ons thuis had ik altijd alleen maar borsjtsj en andere dikke soep met grote hompen brood gekregen, en ook het Duitse eten dat ik kort na de oorlog in een herstellingsoord voor ondervoede kinderen had leren kennen, was niet te vergelijken met de sneetjes brood van mevrouw Drescher, die alleen al door hun aanblik alle eetlust in me opwekten die ik nooit tevoren had gehad. Ik beschouwde ze als het toppunt van Duitsheid. Ik werkte het ene sneetje na het andere naar binnen, kon er niet genoeg van krijgen, maar na een paar dagen, waarin ik de bevreedde blikken van de an-

deren al duidelijk op me had voelen rusten, verklaarde mevrouw Drescher dat het kostgeld dat mijn vader haar voor mij betaalde niet toereikend zou zijn voor de bergen voedsel die ik verslond. Tot dusver was ik altijd aangespoord om meer te eten omdat ik zo mager was, maar nu kreeg ik te horen dat het onfatsoenlijk was om zoveel te eten. Mijn aandeel aan de broodmaaltijd werd gereduceerd, maar mijn eetlust was niet het enige wat mevrouw Drescher aan mij mishaagde. Het geld van mijn vader stond in geen verhouding tot de beproeving die ik voor haar betekende. ‘Je merkt meteen waar jij vandaan komt,’ waren haar geveulgelde woorden, die ik al mijn leven lang te horen kreeg. Ze raakten mijn zwakke plek, mijn schaamte, en ondermijnden telkens weer mijn hoop dat mensen juist niet zouden merken dat ik uit de ‘huizen’ kwam.

Ik at mevrouw Drescher niet alleen de oren van het gewatergolfde hoofd, maar was ook onbeleefd, lui en brutaal, ik loog zodra ik mijn mond opendeed, verwaarloosde mijn huiswerk en stelde me aan als ik me ’s ochtends samen met Bernhard in de badkamer moest uitkleden en wassen. Mevrouw Drescher zag die schaamte als een teken van mijn verdorvenheid. Keer op keer kreeg ik haar harde oorlogsweduwenhand in mijn gezicht en ik moest mijn vader meermaals Russische brieven schrijven waarin ik hem in naam van mevrouw Drescher aanspoorde meer kostgeld voor me over te maken dan wel me per direct te komen afhalen. Mijn vader, wiens post werd nagezonden door een impresariaat, antwoordde niet, leek opnieuw spoorloos verdwenen, maar stond op een dag onaangekondigd in zijn popeline jas voor de deur. Zonder zijn hoed af te nemen liet hij mevrouw Dreschers woedende klachten en verwijten over zich heen komen, daarna nam hij zwijgend

de gepakte koffer met mijn spullen aan en bracht me naar het gemeentelijke weeshuis.

Ik zie een roestig prikkeldraadhek voor me, een grote koude badkamer en mijn voeten in lelijke bruine veter-schoenen. Die voeten zie ik rennen, almaar rennen, ik weet niet waarom en waarheen, maar ik herinner me nog dat ik dacht: ik moet toch zwarte schoenen dragen omdat mijn moeder is gestorven, iedereen draagt zwart als er iemand is gestorven, maar mijn schoenen, waarop ik almaar doorren, die zijn bruin.

In dat weeshuis mocht ik niet lang blijven omdat ik geen volle wees was, maar nog een vader had. Na een tijdje, ik weet niet meer precies hoelang het duurde, moest hij me weer afhalen en meteen daarna overleed mevrouw Lerner, bij wie mijn zusje was ondergebracht, aan haar hartkwaal. De kromme Kuni, die alleen achterbleef, kon amper voor zichzelf, laat staan voor een kind zorgen. Dus ook mijn zusje verloor haar onderdak. En opnieuw zat mijn vader nacht na nacht in de keuken te roken.

Dit keer schoot de zoon van mevrouw Lerner, de pastoor, ons te hulp. Hij had contacten in de bisschopsstad Bamberg en bezorgde ons, mijn zusje en mij, een plaats in een katholiek gesticht voor meisjes. Het werd geleid door nonnen die zich de Zusters van de Goddelijke Verlosser noemden. Achter de dikke oude kloostermuren verdwenen we bijna vijf jaar uit de wereld.

Dat herinnerde ik me toen ik door het glas naar mijn dode vader keek. Hoewel ik wist dat het tegen de piëteitsregels van het moderne Duitse begrafeniswezen indruiste, had ik hem naar Russisch gebruik laten opbaren in een open kist. Volgens een of andere duistere logica had de begrafenisonderneming die ik had ingeschakeld de man die

gedurende zijn leven zoveel geweld had ondervonden dit hem ook na zijn dood nog aangedaan. Mijn vader had zich altijd zorgvuldig geschoren en pas tijdens de laatste maanden van zijn leven, toen hij zijn scheerapparaat niet meer kon vasthouden, een dunne, viltige baard gekregen. Twee witte druppels in die baard verrieden waarom zijn dode gezicht zo bizar grimaste. Het waren duidelijk druppels van de massa waarmee ze zijn mondholte hadden gevuld, het tandeloze gat, waarin hij met zijn laatste ademteug de lippen naar binnen had gezogen, en ze waren bij het verhelpen van dit euvel niet erg zorgvuldig te werk gegaan. Zijn naar buiten gestulpte lippen krulden over de vulmassa in zijn mond, hij leek net een kind dat mal doet en het bijna uitproest.

Hij droeg de kleren die ik voor hem had uitgezocht: zijn donkerblauwe zondagse pak, het witte overhemd en de zilvergrijze das, waar hij zelf bij plechtige gelegenheden altijd op terugviel. De spullen pasten hem niet meer, zijn verschrompelde lichaam, dat amper nog aanwezig was, verdronk in de plooiën van het verschoven jasje, de afstaande kraag van het overhemd benadrukte hoe dun zijn rimpelige hals was, die me aan de nek van een geplukte kip deed denken. Al zijn ledematen leken tijdens het transport naar het mortuarium kromgetrokken, hij lag schots en scheef in de houten, met papier beklede kist, zijn handen lagen gevouwen op het witte papier-maché dat de onderste helft van zijn lichaam bedekte. Ik herkende een rest van mijn vader van vroeger, die ooit bij mijn kindertijd en jeugd had gehoord, in die handen, al hadden ze de laatste jaren amper nog een waterglas kunnen vasthouden en deden ze nu aan de gevouwen, bijna onstoffelijke vleugels van een vlieg denken; zelfs bij die aanblik kwam de angst die ze me vroeger